

Laisvės atėmimo bausmės konstravimo prielaidos Lietuvoje kritinės kriminologijos požiūriu: įkalinimo tikslų analizė

Jolanta Aleknevičienė

Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Kriminologijos katedra
Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 266 7600
Jolanta.Alekneviociene@fsf.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0003-0987-7506>

Ignė Kalinauskaitė

Taikomosios ir teorinės kriminologijos magistrantūros studijų programos studentė
Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Kriminologijos katedra
Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius
Igne.Kalinauskaite@fsf.stud.vu.lt

Loreta Matačiūtė

Taikomosios ir teorinės kriminologijos magistrantūros studijų programos studentė
Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Kriminologijos katedra
Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius
Loreta.Mataciute@fsf.stud.vu.lt

Santrauka. Pasaulyje ir Lietuvoje deklaruojami laisvės atėmimo bausmės tikslai yra apsaugoti visuomenę nuo nusikaltimų ir sumažinti recidyvą; pripažįstama, kad šie tikslai gali būti pasiekti tik tuomet, jeigu laisvės atėmimo laikotarpis yra skiriamas

Received: 02/06/2022. **Accepted:** 21/09/2022

Copyright © 2021 Jolanta Aleknevičienė, Ignė Kalinauskaitė, Loreta Matačiūtė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

kalinio laipsniškam grąžinimui į visuomenę (UNODC 2015). Vis dėlto naujausiuose Lietuvos strateginiuose dokumentuose pažymima, kad bausmių vykdymo sistema neskatinama nuteistųjų keisti kriminalinio pobūdžio įpročių, nuteistųjų resocializacija yra fragmentuota ir tai, kad įkalinimo įstaigų darbuotojai atlieka nuteistųjų apsaugą ir priežiūrą, o ne resocializaciją ir socialinės pagalbos teikimą (LR Vyriausybė 2021b). Straipsnyje remiantis socialinio konstrukcionizmo tradicijos (Berger, Luckmann 1999) ir kritinės kriminologijos (Christie 1999; Hulsman 1997; Quinney 2004; Mathiesen 2006) idėjomis nagrinėjami laisvės atėmimo bausmės tikslai Lietuvos bausmių vykdymo sistemos pertvarkos kontekste ir nurodomos galimos deklaruojamų įkalinimo tikslų įgyvendinimo problemos. Dokumentų analizė parodė, kad įkalinimo problemų iškėlimas ir įvardijimas yra sąlygotas išpareigojimų tarptautinėms organizacijoms ir projektams bei Lietuvos politinės darbotvarkės tikslų kaskadavimo. Lietuvoje laisvės atėmimo tikslai išlieka gana bendri ir instrumentiški, siekiantys pateisinti esamas arba numatytas reformos priemones, o iš pataisos įstaigų veiklos reikalaujama ilgalaikio teigiamo poveikio asmeniui ir kiekybinių rodiklių įgyvendinimo. Daroma prielaida, kad resocializacijos ir socialinės integracijos idėjos, kaip pagrindinis deklaruojamas laisvės atėmimo bausmės tikslas, yra „įkalinτος“ politiniame diskurse, stokojančiame kritinės analizės ir nesuteikiančiame daug šansų sėkmei.

Pagrindiniai žodžiai: laisvės atėmimo bausmė, socialinio konstrukcionizmo tradicija, kritinė kriminologija, Lietuvos penitencinė sistema.

The Construction of Lithuanian Prison Sentence Assumptions in Critical Criminology Perspective: an Analysis of the Goals of Imprisonment

Summary. The declared aims of custodial sentencing worldwide and in Lithuania are to protect society from crime and reduce recidivism; it is agreed that these aims can be achieved only when the duration of imprisonment is devoted to the prisoner's gradual return to society (UNODC 2015). However, the newest Lithuanian strategic documents note that the sentencing system does not promote the change of prisoners' criminal habits, offender resocialization is fragmented, and prison staff carries out offender protection and surveillance, not resocialization and social help (LR Vyriausybė 2021b). By building upon the ideas of social constructionism tradition (Berger and Luckmann 1999) and critical criminology (Christie 1999; Hulsman 1997; Quinney 2004; Mathiesen 2006), this paper analyzes the aims of custodial sentencing in the context of Lithuanian penal system's reform and specifies possible implementational problems of declared aims of imprisonment. Document analysis showed that the raising and naming of imprisonment problems are conditioned by the commitment to international organizations and projects, as well as the cascading aims of the Lithuanian political agenda. In Lithuania, the purposes of custodial sentencing continue to be relatively general and instrumental. They are used to justify current and future means of reform while it is expected of correctional facilities to provide long-term positive influences on a person and fulfill quantitative indicators.

We presume that resocialization and social integration ideas, as the main declared aim of custodial sentencing, are “imprisoned” in political discourse, which lacks critical analysis and does not provide much chance for success.

Keywords: custodial sentence, social constructionism, critical criminology, Lithuanian penitentiary system.

Įvadas

2021 m. pasaulyje buvo įkalinta per 11 mln. žmonių, daugiausia – JAV, Kinijoje, Brazilijoje ir Rusijoje. 2021 m. spalio duomenimis, 1 435 942 asmenys buvo įkalinti Europos Tarybos šalyse narėse ir tai sudarė vidutiniškai 118 įkalintųjų 100 000 gyventojų. Lietuvoje buvo įkalinta 184 asmenys 100 000 gyventojų. Šis rodiklis buvo didesnis nei Estijoje (168) ir Latvijoje (165) bei tris kartus didesnis nei Skandinavijos šalyse (Švedijoje (73), Norvegijoje (56), Suomijoje (50)) (World Prison Brief 2021). Akivaizdu, kad ir šiuolaikinė bausmių sistema kol kas neišvaiduojama be laisvės atėmimo bausmės. N. Christie teigė, kad kalėjimų kontingento dydis yra mūsų sprendimų rezultatas, ir dar XX amžiaus pabaigoje pažymėjo, kad nėra tiesioginės sąsajos tarp nusikaltimų ir kalinių skaičiaus (Christie 1999, p. 15). Tarsi jam antrindamas O'Donnell'as nurodė, kad svarstydami apie įkalinimo tikslus, turime nukreipti mintis nuo kalėjimo ir nusikaltimų sąsajos bei nagrinėti, kodėl kalėjimas yra ir kur jis turi būti. Svarbu išnagrinėti, ar laisvės atėmimo bausmės tikslai vienas kitam neprieštarauja ir ar egzistuoja aiški kalėjimo funkcija, aukštesnis tikslas, kuris šiuos prieštaravimus spręstų ir nurodytų aiškią penitencinės sistemos strategiją (O'Donnell 2016).

Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos tipinėse minimaliose elgesio su kaliniiais (Mandelos) taisyklėse teigiama, kad laisvės atėmimo bausmės tikslas visų pirma yra apsaugoti visuomenę nuo nusikaltimų ir mažinti pakartotinį nusikalstamą elgesį (UNODC 2015). Anot G. Sakalausko, įkalinimo tikslai atspindi požiūrį į priemones, kuriomis turi (gali) būti sprendžiamos nusikalstamo elgesio problemos. Kriminologas teigė, kad, laikant resocializaciją vieninteliu laisvės atėmimo bausmės tikslu, atitinkamai turėtų būti formuojama ir įkalinimo kasdienybė. „Visiško asmens izoliavimo („atsėdėjimo“) koncepcijos keitimasis link aktyvaus poveikio ir keistis motyvuojančio kalinimo gali būti ilgas procesas <...>“ (Sakalauskas 2010, p. 133–150).

Lietuvoje per daugiau nei du dešimtmečius ryškių pokyčių nebuvo. Naujausiuose strateginiuose dokumentuose pažymima, kad bausmių vykdymo sistema neskatina nuteistųjų keisti kriminalinio pobūdžio įpročių, ypač pabrėžiama fragmentuota nuteistųjų resocializacija ir tai, kad didžioji dalis taikomų resocializacijos priemonių yra moksliskai nepatikrintos ir vykdomos formaliai. Pažymima, kad pataisos įstaigose vykdomos 149 nuteistųjų socialinės reabilitacijos programos ir tik 5 iš jų – aprobuotos. Nėra sukurta resocializacijos programų stebėsenos sistema. Įkalinimo įstaigų personalas atlieka nuteistųjų apsaugą ir priežiūrą, vykdo technines funkcijas, o ne nuteistųjų resocializaciją ir socialinės pagalbos suimtiesiems teikimą (LR Vyriausybė 2021b). Išvardytos problemos egzistuoja nepaisant Jungtinių Tautų ir kitų tarptautinių organizacijų bei Lietuvos valstybės institucijų deklaruojamų laisvės atėmimo bausmės tikslų.

Straipsnio tikslas – remiantis socialinio konstrukcionizmo perspektyvos ir kritinės kriminologijos idėjomis išnagrinėti įkalinimo tikslus Lietuvos bausmių vykdymo sistemos pertvarkos kontekste ir identifikuoti galimas deklaruojamų įkalinimo tikslų įgyvendinimo problemas.

Pažymėtina, kad 2021 m. rugpjūčio 9 d. LR teisingumo ministerija pranešė apie prasidėjusią bausmių vykdymo sistemos pertvarką: „Mūsų bausmių vykdymo sistema šiandien yra atgyvenusi ir neefektyvi, ir tam spręsti reikia kompleksinių priemonių. Deja, bet įkalinimo įstaigos nuo sovietinių laikų kol kas tebėra savotiški bausmes atliekančių žmonių kriminalinės kvalifikacijos kėlimo fabrikai, kuriuose dominuoja kerštas ir pyktis <...>“ (LR teisingumo ministerija 2021b). Anksčiau į šias ir kitas įkalinimo problemas savo darbuose buvo atkreipę dėmesį Lietuvos mokslininkai: Sakalauskas 2007; 2010; 2015; Sakalauskas et al. 2020; Sakalauskas, Čepas 2009; Vaičiūnienė 2017; Vaičiūnienė, Viršilas 2017; Nikartas, Čepas 2014; Nikartas, Sakalauskas, Mališauskaitė-Simanaitienė 2008; Švedas 2003a; 2003b; 2006 ir kt.

Kalėjimo tikslai negali būti atskirti nuo visuomenės, kurioje jie veikia. Svarbų vaidmenį atlieka teisės aktai ir politinis kontekstas, visuomenės vertybės ir bendruomenės nuotaikos (O'Donnell 2016, p. 48). Todėl klausimas, kas ir kaip kalba bei formuoja laisvės atėmimo bausmės tikslus, šiame straipsnyje yra esminis. Atsakymo paieškai yra pasitelkiamos kritinės kriminologijos (Christie 1999; Hulsman 1997; Quinney 2004; Mathiesen 2006) bei socialinio konstrukcionizmo (Berger, Luckmann 1999) idėjos ir

instrumentai. Socialinio konstrukcionizmo tradicijos idėjos kaip analizės instrumentas nėra dažnas penitencinės sistemos problematikoje. Pavyzdžių aptinkama nagrinėjant įkalinimo lygį veikiančias politines strategijas (Schneider 2006), analizuojant rasės svarbą įvairių šalių kalėjimų populiacijose (Bosworth 2004), kalėjimų sistemos diskursus (Carrabine 2000), masinių medijų įtaką konstruojant kalėjimų ir kalinių įvaizdžius (Mason 2007).

Straipsnyje atliekama dokumentų analizė, nagrinėjami tarptautiniai ir nacionaliniai teisiniai dokumentai bei mokslinė kriminologinė literatūra, taip pat – bausmių vykdymo sistemos pertvarką įgyvendinančių institucijų veiklos dokumentai, kuriuose deklaruojami formalūs laisvės atėmimo tikslai, penitencinės sistemos problemos ir nurodomos priemonės įvadytoms problemoms spręsti. Rezultatai leidžia suprasti žinojimo apie Lietuvos įkalinimo problematiką prigimtį, problematikos vystymosi prielaidas ir dalyvius, įvertinti laisvės atėmimo tikslų suvokimą ir formavimąsi, kelti klausimus bei išvelgti galimus deklaruojamų įkalinimo tikslų įgyvendinimo sunkumus.

Laisvės atėmimo bausmės nagrinėjimo teorinės prielaidos

Straipsnyje daroma prielaida, kad klasikinės ir pozityvistinės kriminologijos tradicijų idėjos, suformavusios šiuolaikinę baudžiamąją politiką, įtvirtinančią laisvės atėmimo bausmę kaip įbauginti, izoliuoti ir reabilituoti galinčią baudimo formą, taip pat XX a. kultūrinių, ekonominių, socialinių pokyčių kontekste susiformavusios administracinės kriminologijos idėjos, sutelkusios dėmesį į baudžiamojo teisingumo sistemos gerinimo galimybes (O'Brien ir Yar 2008, p. 3), ir jų pagrindu kuriami laisvės atėmimo bausmės problemų sprendimo būdai yra nepakankami permainingo ir globalaus pasaulio sąlygomis. Todėl, siekiant suprasti žinojimo apie Lietuvos įkalinimo problematiką prigimtį, problematikos vystymo(si) prielaidas, išnagrinėti laisvės atėmimo tikslų suvokimą ir formavimąsi, straipsnyje yra pasitelkiamos kritinės kriminologijos idėjos bei socialinio konstrukcionizmo tradicija.

Socialinio konstrukcionizmo tradicija, kurios kontekste visuomenės ir atskirų individų suvokiama tikrovė yra jų bei grupių socialinės sąveikos reiškinys, papildo ir praplečia socialinių problemų nagrinėjimo galimybes. Ši

teorinė perspektyva nagrinėja tai, kaip problemos yra apibrėžiamos. Ypatin-gas dėmesys skiriamas grupėms, turinčioms galią visuomenėje, pavyzdžiui, politikams, medijoms, ekspertams, religiniams lyderiams, t. y. tiems, kurie gali daryti įtaką žmonių nuomonei ir socialinių problemų apibrėžtims. Pa-žymėtina, kad dvidešimto amžiaus septintajame dešimtmetyje konstrukcio-nistinė socialinių problemų perspektyva, atsiradusi kaip alternatyva tradi-cinei pozityvizmo perspektyvai, neaplenkė ir kriminologijos. Konstrukcio-nizmo idėjų užuomazgos kriminologijoje aptinkamos konflikto ir etikečių teorijose, taip pat yra plėtojamoms ir kritinėje kriminologijoje.

Žinojimo sociologijos atstovai P. Bergeris ir T. Luckmannas išplėtojo principą, kad tikrovė yra socialiai konstruojama, ir teigė, kad socialinę tikrovę sudaro „reikšminis kasdieninis pasaulis“, kuris susietas su faktu, kad žmogiškasis elgesys yra iš anksto apgalvotas, turi tam tikras reikšmes veikėjams ir yra tikslingai orientuotas, o padariniai sąmoningai supran-tami (Berger, Luckmann 1999). Tokiu būdu individai dalijasi kolektyvine tikrove, sudaryta iš kartu patirtų reikšmių ir supratimų. Socialinio tikrovės konstravimo pagrindas yra institucionalizacija. Bergeris ir Luckmannas kalba apie tikrovę kaip apie tam tikrų žinių apie socialinį pasaulį visumą. Socialinio pasaulio reiškiniai yra tiek realūs, kiek apie juos žino žmonės. Autoriai klausia, „koku būdu subjektyvios prasmės tampa objektyviu fak-tiškumu“ (Berger, Luckmann 1999, p. 31), ir sako, kad atsakymas glūdi analizuojant visuomenę kaip objektyvią ir subjektyvią tikrovę bei dialek-tinius jos procesus. Visuomenė, anot autorių, yra suprantama kaip dialek-tinis procesas, kurį sudaro eksternalizacijos, objektyvacijos ir internaliza-cijos etapai (Berger, Luckmann 1999, p. 82–83).

Socialinio konstrukcionizmo idėjos leidžia suvokti socialinę realy-bę kaip priklausomą nuo nuolatinės normų, išorinių įtakų, komunikaci-jos kaitos, kurios konstruoja tam tikras vertybes ir socialinius faktus per socialines sąveikas (Lindgren 2005, p. 15–16). Lietuvoje pradėtos vykdy-ti bausmių vykdymo sistemos pertvarkos kontekstas gali būti sietinas su globalizacijos įgalinimu „skolintis“ kitų šalių praktikas, įgaliojimu keisti teisines normas (ir kurti naujas teisines vertybes) pagal tarptautinių orga-nizacijų, kurių narė yra Lietuva, principus.

XX a. antrojoje pusėje susiformavusi kritinė kriminologija (Mathiesen 2006; Christie 1999; Hulsman 1997) atkreipė dėmesį į tai, kaip yra brėžia-mos normų ir bausmės ribos, kaip formuojama nusikaltimo sąvoka. Iške-

liama idėja, jog tai, kas vadinama nusikaltimu, tėra socialinis konstruktas, legitimizuojantis baudžiamosios justicijos veikimą bei intensyvesnę nusikaltimų kontrolę.

Sukritikavę determinuotą nusikaltimo prigimtį, objektyvius nusikaltėlio bruožus ir bausmę kaip pataisymo bei visuomenės saugumo užtikrinimo priemonę, kritiniai kriminologai į nusikaltimą ir bausmę pažvelgė platesniame – galios santykių – kontekste. Pozityvistinėje mokykloje teigtas teisės pažeidėjų pataisymas ir (re)integracija į visuomenę realiai užtikrino nusikaltėlių socialinę atskirtį, izoliavo prasižengusius individus įkalinimo įstaigose. Todėl remiantis kritine perspektyva suprantama, kad įgyvendinant tokius bausmės tikslus praktiškai vykdyti integracijos politikos nėra įmanoma. Baudžiamosios justicijos sistemos poveikis asmeniui yra gniuždantis ir nieko bendra su resocializacija ir socialine integracija neturi (Mathiesen 2006).

Pasak T. Mathiesen'o, atsiradus kalėjimo bausmei laikas tapo pagrindiniu įkalinimo bausmės elementu. Tad laikas, kurį asmuo privalo praleisti kalėjime, laisvės atėmimo bausmės kontekste galėtų būti panaudojamas resocializacijos tikslais. Tačiau jokių reabilitacinių rezultatų kalėjime pasiekti neįmanoma. Kalėjimas ne tik nereabilituoja, bet ir greičiausiai „dereabilituoja“ (Mathiesen 2006, p. 53). Nepaisant teigiamos reabilitacijos, kalėjime iš tiesų vyksta prizonizacija – perimami įkalinųjų papročiai ir normos. Dėl šios kalėjimo kultūros nuteistasis nebėra paveikiamas kalėjime vykdomų bandymų jį resocializuoti. Taigi, kalėjimas kultūrine prasme visų pirma veikia kaip nusikalstamo elgesio mokykla (angl. *crime school*) (Mathiesen 2006, p. 48). Kalėjimo kultūros formavimąsi G. Sykes'as aiškina nurodydamas penkis elementus, kurių netenka į kalėjimą patekęs asmuo: laisvės, daiktų, heteroseksualių santykių, autonomijos bei saugumo. Šiuos įkalinimo padarinius Sykes'as vadina kalėjimo skausmais, kurie gali būti interpretuojami kaip sąmoningai ar neplanuotai nuteistiesiems skiriamos nuobaudos. Svarbu tai, kad, Sykes'ui (1958) pateikus įkalinimo skausmo analizę, kalėjimo funkcija nebebuvo sukelti skausmą. Tačiau, jo teigimu, psichologinis įkalinimo sukiamas skausmas gali būti toks pat žiaurus kaip ir fizinė kančia. Atimamos vertybės sukelia skausmą, kuris paskatina įkalinųjų poreikį gintis. Ši gynybinė reakcija tuomet pasireiškia kalėjimo bendruomenės susikūrimu ir jos vertybių bei normų įtvirtinimu. Ir nors

gyvenimas įkalintųjų bendruomenėje nepanaikina jaučiamo skausmo, tačiau jį sušvelnina (Sykes 1958, p. 64).

Taip pat kvestionuojamas nusikaltimą padariusio asmens įkalinimas kaip būdas užkirsti kelią padaryti naują nusikaltimą – įkalinamasis baudžiamas dėl nusikalstamo elgesio, kuris dar neįvykęs (Mathiesen 2006, p. 86). Bausmė skiriama remiantis prielaida, kad nusikalstami veiksmai veikiausiai įvyks, o toks baudžiamojo įstatymo veikimas kelia etinių klausimų dėl ideologijos moralumo. Kritinėje perspektyvoje kritika taip pat nukreipiama į bendrosios prevencijos koncepciją. Bendrąją prevenciją deklaruojant kaip vieną iš įkalinimo bausmės funkcijų, žmogus interpretuojamas kaip tik racionalius sprendimus priimanti būtybė. Jo veiksmai laikomi vien tik minimalių kaštų ir maksimalios naudos apskaičiavimo rezultatu (Mathiesen 2006, p. 58). Laikantis įsitikinimo, kad bendroji prevencija veikia, jei nusikaltimų skaičius mažėja, taip pat ignoruojamas teisėsaugos institucijų vaidmuo registruojant ar tiriant nusikalstamą elgesį (Mathiesen 2006, p. 56). Taip teigiant sieki – mažinti nusikaltimų skaičių, yra pateisinami valdžios veiksmai griežtinti bausmes, o baudžiamasis įstatymas naudojamas kaip politinis įrankis. Taigi, laisvės atėmimo bausmių taikymas, abolicionizmo atstovų manymu, tėra moralinis pasirinkimo klausimas – nusikalstamų veikų pavojingumas, jų kriminalizavimas ir numatomos sankcijos priklauso įstatymų leidėjo kompetencijai (Christie 1999, p. 13–14). Taip tikroju bausmės tikslu laikomas vertybinės hierarchijos įtvirtinimas, nes tokiu būdu įstatymų leidėjas nurodo, kurie visuomenės narių veiksmai yra smerkiami labiausiai (Christie 1999).

Šios neveikiančios kalėjimo funkcijos neigia įkalinimo bausmės poreikį. Tačiau, kritinės kriminologijos požiūriu, laisvės atėmimo bausme taip susitvarkoma su visuomenei nenaudinga bendruomenės dalimi, griežta baudžiamoji politika pateikiama kaip politikų „kovos su nusikalstamumu“ rezultatas, o sistemos teigiama kova prieš nusikaltimus veikia kaip bandymas atitraukti visuomenės dėmesį nuo įvairių problemų, pavyzdžiui, bendros socialinės nelygybės (Mathiesen 1990). Tad kalėjimo ideologijos funkcija, pasak T. Mathiesen'o (1990), yra patvirtinti kalėjimo kaip institucijos egzistavimą. Tai iš esmės paaiškina, kodėl, nepaisant įrodytų nesėkmių, kalėjimo institutas ir toliau klesti.

Remiantis konstrukcionistinės perspektyvos idėjomis kritinės kriminologijos paradigmoje dėmesys atkreipiamas į tai, kad požiūris į nusikaltimą

padariusį asmenį ir baudžiamąjį teisingumą koduojamas dar apibrėžčių lygmeniu. Tai, kaip socialines problemas apibrėžia baudžiamasis įstatymas, konstruoja nusikaltimų realybę ir nurodo perspektyvą, kuria remiantis šios problemos vertinamos, bei formuoja viziją apie galimus jų sprendimus. Todėl svarbi įkalinimo bausmių kontekste vartojama kalba. Baudžiamosios justicijos sistemos veiklą apibūdinantys terminai, remiantis abolicionistiniu požiūriu, slepia realybę ir konstruoja neteisingą suvokimą apie laisvės atėmimo bausmės tikslus bei pasekmes (Hulsman 1997). Tad iš pradžių panaikinti kalėjimus ir veikiančią baudžiamojo teisingumo sistemą siekė abolicionistai galiausiai dėmesį sutelkė į baudžiamojo teisingumo procesus apibrėžiančios akademinės kalbos panaikinimą ir šios kalbos pakeitimą kita, kriminalinę justiciją kritiškai vertinti leisiančia leksika. Kitaip tariant, suteikiančia galimybę kelti hipotezę, kad baudžiamasis teisingumas nėra natūralus ir kad jo konstravimas negali būti legitimizuojamas.

Taigi, Hulsmano teigimu (1997), baudžiamosios politikos kontekste vartojama kalba turi būti dekonstruota. Tuomet baudžiamasis įstatymas išryškės kaip socialinei kontrolei vykdyti skirtas valstybės instrumentas, o kriminalinės justicijos sistema bus suvokta esanti problema pati savaime, o ne būdas tokioms problemoms spręsti. Tad baudžiamasis teisingumas konstruoja (ar rekonstruoja) realybę. Tokio konstravimo pasekmė – nusikalstamą veiklą padaręs asmuo yra atskiriamas. Įkalinimo bausmė jis yra izoliuojamas nuo savo aplinkos, draugų, šeimos bei jį supančio materialaus pasaulio (Hulsman 1997).

Quinney nuėjo žingsniu toliau sekdamas socialinio konstrukcionizmo atstovų teiginiu, kad „socialinė tikrovė bendrai, o deviacija ar nusikaltimas ypač, yra besikeičiančių suvokimų ir interpretacijų dalykas“ (Lilly, Cullen, Ball 1995, p. 159). Nusikaltimas yra socialinis konstruktas, kurio specifika nemažai priklauso nuo socialinių galių konfigūracijos. Interesų struktūra yra charakterizuojama nevienodu galios ir konflikto pasiskirstymu tarp įvairių visuomenės segmentų. Savo ruožtu šis pasiskirstymas priklauso nuo interesų įvairovės ir visuomenės segmentų gebėjimo savo interesus paversti viešąja politika. Grupės, kurios turi galią dalyvauti sprendimų priėmimo procesuose valstybėje, turi galimybę perkelti šiuos interesus į viešąją politiką (Quinney 2004). Taigi nusikaltimas, anot Quinney, yra politinėje visuomenėje įgaliotų politinių veikėjų sukuriamas ir įtvirtinamas žmogaus elgesio apibrėžimas, o nusikaltimų tikrovės konstravimas yra rafinuotas ir

puikiai užslėptas socialinės kontrolės ir minčių kontrolės būdas (Quinney 2004, p. 304).

Kritinės kriminologijos idėjos lig šiol įžvelgiamos kultūrinės kriminologijos kontekste – analizuojamos klasinės kultūros, naujos klasinės tapatybės (Ilan 2019). Teigiama, jog klasė yra ne tik socialinės ir ekonominės stratifikacijos produktas, bet ir diskursų, patirčių ir reikšmių rezultatas (pvz., Charlesworth 2000). Šiomis aplinkybėmis kultūrinė kriminologija siūlo priemones suprasti, kaip klasė lemia skirtingus diskursus, siekia užtikrinti, kad marginalizuotų, žemos socialinės-ekonominės padėties žmonių likimas visada būtų analizuojamas (Young 2003). Siekiama suprasti įvairius reiškinius, tačiau analizės objektu išlieka dėmesys reikšmėms, kaip jos kuriamos ir kvestionuojamos bei kokios yra jų pasekmės nusikaltimų lygiui ir vykdomai nusikaltimų kontrolei (Ilan 2019).

Kritinės kriminologijos koncepcija, nurodanti, jog nusikaltimai ir šiuolaikiniai kriminalizacijos procesai yra išsiskiriančios pagrindinėse visuomenės struktūrose, šiandien yra aktualesnė nei bet kada anksčiau (COVID-19 pandemijos, policijos brutalumo, JAV atšauktos konstitucinės teisės į abortus kontekste). Taip kritinės kriminologijos perspektyva atsispindi ir kitose šiuolaikinėse kriminologijos kryptyse ir apima tokias temas kaip žaliąji kriminologija, naratyvų kriminologija, žemiologija, „*queer*“ kriminologija, vietinių gyventojų kriminologija (angl. *indigenous criminology*), tarpsektorinė kriminologija (DeKeseredy 2021). Visose šiose paradigmose pagrindiniais nusikaltimų ir socialinės kontrolės šaltiniais laikomi nelygūs klasių, rasių, etniniai ir lyčių santykiai, kurie kontroliuoja mūsų visuomenę (DeKeseredy, Dragiewicz 2018).

Taigi, kritinėje kriminologijoje laisvės atėmimas nurodomas kaip vertybinę hierarchiją įtvirtinantis politinis įrankis, kuriuo įgyvendinti socialinės integracijos ir resocializacijos tikslų praktiškai neįmanoma. Galia kalbėti ir formuoti diskursą, pasak kritinių kriminologų, įtvirtinama politiniu lygmeniu – įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į savo interesus, nustato pagedaujamo elgesio kriterijus. Turėdamas institucinę galią jis pats reitinguoja vertybes ir įtvirtina padarytos veikos pavojingumo laipsnį numatydamas atitinkamą sankciją. Remiantis kritinės kriminologijos idėjomis, ir nusikaltimo, ir kriminalinės justicijos veiklos prigimtis yra politinė. Todėl kitame straipsnio skyriuje, siekiant išgvildinti ir paaiškinti laisvės atėmimo bausmės deklaruojamus tikslus, nagrinėjami strateginiai Lietuvos doku-

mentai, atspindintys politinius prioritetus, bei bausmių vykdymo sistemos pertvarką įgyvendinančių institucijų veiklos dokumentai, kuriuose išskeliamos ir pažymimos bausmių vykdymo sistemos suvokiamos problemos (eksternalizacijos etapas), formuluojami bausmių sistemos bei įkalinimo įstaigų pertvarkos principai (objektyvacijos etapas) ir reprodukuojamas socialinis žinojimas apie Lietuvos teisingumo sistemos pertvarką, priimami sprendimai (internalizacija).

Laisvės atėmimo bausmės tikslus Lietuvoje reglamentuojančių dokumentų analizė

Pažymėtina, kad Lietuva, tapusi Jungtinių Tautų Organizacijos, Europos Sąjungos ir kitų tarptautinių organizacijų nare, įsipareigojo laikytis bendrų reikalavimų tiek bausmių vykdymo, tiek kitose srityse. Jungtinių Tautų Organizacijos tipinėse minimaliose elgesio su kaliniais (Mandelos) taisyklėse pažymima, kad laisvės atėmimo tikslas pirmiausia yra apsaugoti visuomenę nuo nusikaltimų bei sumažinti recidyvą. Šie tikslai gali būti pasiekti tik tuomet, jeigu laisvės atėmimo laikotarpis yra skiriamas laipsniškam kalinio grąžinimui į visuomenę (UNODC 2015). Kaip ir kitos Europos Sąjungos šalys, Lietuva buvo įpareigota laikytis 2006 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto patvirtintų Europos kalėjimų taisyklių, kuriose pažymima, kad įkalinimo sistemos darbuotojai turi aiškiai suvokti kalinimo sistemos tikslą, o administracija turi užtikrinti jo įgyvendinimą (72.2 punktas), informuoti visuomenę apie tai (90.1 punktas) bei vykdyti tyrimus ir analizuoti kalėjimų tikslų pasiekimą ir jų reikšmę visuomenėje (91 punktas). Taisyklių 102 str. skelbia, kad laisvės atėmimo bausmė turi skatinti įkalintuosius gyventi atsakingai ir nedaryti nusikaltimų bei neturi didinti kalinių kančių, kurias suteikia kalinimas (Europos Tarybos Ministrų Komitetas 2006). Minėtuose dokumentuose nurodomos įkalinimo problemos ir deklaruojami problemų sprendimo principai daugiausia perteikiami Lietuvos strateginiuose dokumentuose, kuriuos nuosekliai aptarsime šiame skyriuje.

Tiek LR baudžiamajame, tiek bausmių vykdymo kodeksuose yra pažymimi bendrieji ir daugiakrypčiai bausmės siekiai: „*sulaikyti* asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo; *nubausti* nusikalstamą veiką padariusį asmenį; *atimti* ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusi-

kalstamas veikas, *paveikti* bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų, bei užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą“ (LR BK 41 str.), „nustatyti tokią bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo *tikslų siektų* teisėtais būdais ir priemonėmis“ (LR BVK 1 str.).

Nacionaliniame pažangos plane 2021–2030 pabrėžiama, kad Lietuvos bausmių vykdymo sistema susiduria su dideliais iššūkiais siekdama užtikrinti įkaltintų asmenų laikymo sąlygas, nustatytas nacionaliniuose teisės aktuose ir tarptautiniuose standartuose (LR Vyriausybė 2020). Siekiama mažinti neproporcingai didelį realia *laisvės atėmimo bausme nuteistų asmenų skaičių* ir užtikrinti tinkamas, nacionaliniuose ir tarptautiniuose standartuose nustatytas *įkaltintų asmenų laikymo sąlygas*, taikyti *pažangias resocializacijos priemones*. 2020 m. patvirtintoje LR Vyriausybės programoje akcentuojama aiškios bausmių vykdymo įstaigų vizijos ir pertvarkos svarba, kuri leis orientuotis į nuteistųjų *resocializaciją* ir *pakartotinio įkaltinimo problemą*. 192 punkte teigiama, kad „pertvarkyta bausmių vykdymo įstaigų sistema turi užtikrinti standartus atitinkančias *kalinimo sąlygas*, sumažėjusį *nuteistųjų skundų* skaičių, *pakartotinio kalinimo* problemos sprendimą <...>“. Nubrėžiamos šios bausmių vykdymo įstaigų sistemos pertvarkos kryptys: *aiški bausmių vykdymo įstaigų vizija; orientacija į resocializaciją ir elgesio korekcijos programas; probacijos sistemos modernizavimas ir plėtimas; tinkamų sąlygų užtikrinimas bausmių vykdymo institucijose* (Nutarimas dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos 2020). Šios kryptys, be abejonės, atsispindi LR teisingumo ministro valdymo sričių 2021–2023 m. strateginiame veiklos plane, kuriame pabrėžiama, kad „pertvarkyta bausmių vykdymo sistema turėtų užtikrinti *veiksmingą ir rezultatų* bausmę atliekančių asmenų *resocializacijos procesą* bei *aukščiausius žmogaus teisių apsaugos standartus atitinkančias kalinimo sąlygas*, taip pat – *patrauklias ir saugias darbo sąlygas šios sistemos personalui*“ (LR teisingumo ministerija 2021a). Strateginėje kryptyje „Efektyvi ir moderni bausmių vykdymo sistema“ yra akcentuojamas nuteistųjų resocializacijos proceso tobulinimas kaip siekis mažinti nusikalstamų veikų recidyvą bei pagalba asmenims atlikus bausmę sėkmingai grįžti ir integruotis į visuomenę. 2022–2024 m. strateginio veiklos plano projekte pažymima, kad Bausmių programą įgyvendina du pažangos uždaviniai: (1) didinti teisingumo sistemos *efektyvumą ir veiksmingumą* (didinti baudžiamosios poli-

tikos veiksmingumą) ir iš jo kylantis veiksmas – didinti bausmių sistemos vykdymo *efektyvumą*, t. y. modernizuoti bausmių vykdymo sistemos infrastruktūrą; optimizuoti nuteistųjų resocializacijos ir pagalbos nuteistiesiems sistemą; optimizuoti bausmių vykdymo sistemos personalą ir kelti jo kvalifikaciją bei (2) užtikrinti optimalią bausmių vykdymo sistemos veiklą, t. y. vykdyti probaciją ir didinti jos efektyvumą; užtikrinti veiksmingą elektroninio monitoringo vykdymą; vykdyti veiksmingą nuteistųjų resocializaciją, užtikrinti laisvės atėmimo vietų optimalią veiklą bei modernizuoti jų infrastruktūrą ir veiklos metodus; rekonstruoti Alytaus pataisos namų bendrąsias Nr. 2; įgyvendinti 2014–2021 Europos ekonominės erdvės ir Norvegijos finansinių mechanizmų Teisingumo ir vidaus reikalų programos dalį Nr. 19 „Pataisos tarnybos ir kardomasis kalinimas“ (LR teisingumo ministerija 2022).

2021 m. spalio 20 d. LR Vyriausybė pritarė Teisingumo ministerijos parengtai 2021–2030 m. teisingumo sistemos plėtos programai, kuri, anot ministerijos pranešimo spaudai, atliepia 2021–2030 m. nacionalinio pažangos plano teisingumo srities strateginius tikslus ir uždavinius (BNS spaudos centras 2021). Tarp kitų esminių teisingumo sistemos problemų, kurioms „spręsti bus naudojamos pažangos lėšos“, išskiriamos šios: didžioji dalis infrastruktūros netinkama laisvės atėmimo bausmėms vykdyti; fragmentuota nuteistųjų resocializacija ir socialinė pagalba suimtiesiems; kvalifikuoto personalo trūkumas. Todėl, anot programos rengėjų, būtina „*modernizuoti* bausmių vykdymo sistemos infrastruktūrą; *optimizuoti* nuteistųjų resocializacijos ir pagalbos suimtiesiems sistemą; *optimizuoti* bausmių vykdymo sistemos personalo skaičių ir kelti jo kvalifikaciją“ (LR Vyriausybė 2021a).

Kalėjimo departamento¹ dokumentuose pažymima, kad pagrindinis bausmių vykdymo sistemos tikslas tiek 2020 m., tiek ir ateityje – įgyven-

¹ Kalėjimų departamento veiklos tikslai yra dalyvauti nacionalinės bausmių vykdymo ir probacijos politikos formavimo procese organizuojant, koordinuojant ir kontroliuojant tinkamą ir vienodą probacijos, bausmių (išskyrus baudas), baudžiamojo poveikio priemonių (išskyrus turto konfiskavimą, išplėstinį turto konfiskavimą ir įmokas į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondą), auklėjamojo poveikio priemonių (išskyrus atidavimą į specialią auklėjimo įstaigą) ir kardomosios priemonės – suėmimo vykdymą Kalėjimų departamentui pavaldžioje įstaigoje, nepažeidžiant asmens teisių ir laisvių (Lietuvos teisingumo ministras 2012).

dinti efektyvią, konstituciniais žmogaus teisių pagrindais bei tarptautiniais laisvės atėmimo bausmės vykdymo standartais paremtą *bausmių vykdymo politiką*, skirtą skatinti ir motyvuoti nusikaltimą padariusį *žmogų keistis*, savo gyvenimo *tikslų siekti teisėtais būdais* ir priemonėmis bei *mažinti žalingą kalinimo poveikį* (Kalėjimų departamentas 2020). Vienas iš Kalėjimų departamento uždavinių, numatytų 2021 m. veiklos plane, kuriame įgyvendinami Teisingumo ministerijos Bausmių sistemos programos tikslai, yra vykdyti *veiksmingą nuteistųjų resocializaciją*. Resocializacijos veiksmingumas yra suprantamas ir vertinamas kiekybiniais rodikliais: nuteistųjų, įgijusių specialybę, skaičius (750 vnt.); dirbančių nuteistųjų, laikomų laisvės atėmimo vietose, dalis (42 proc.); nuteistųjų, neturinčių drausminių nuobaudų, dalis (54 proc.); aplankytojų nuteistųjų jų gyvenamosiose vietose, vykdančių priemones, skirtas smurto prevencijai ir kovai su priklausomybėmis, skaičius (ne mažiau kaip 3 200); skundų skaičius vienam šimtui įkalintų asmenų (45 vnt.); laisvės atėmimo vietose laikomų nuo psichiką veikiančių medžiagų priklausomų asmenų, kurie laisvės atėmimo bausmės metu baigė visą įstaigose taikomos psichosocialinės reabilitacijos programą, dalis (55 proc. nuo programoje dalyvavusių asmenų sk.); laisvės atėmimo vietose laikomų nuo psichiką veikiančių medžiagų priklausomų asmenų, kuriems įkalinimo metu teiktas (tęstas) gydymas dėl opioidinės priklausomybės, dalis (100 proc.). Atitinkamai yra vertinamas uždavinio užtikrinti laisvės atėmimo vietų optimalią veiklą bei modernizuoti jų infrastruktūrą ir veiklos metodus bei kitų uždavinių įgyvendinimas (Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2021a).

2021 m. sausio 7 d. Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu, kuriame pažymima, kad, siekiant tobulinti nuteistųjų laisvės atėmimo bausme socialinės reabilitacijos procesą bei atsižvelgiant į darbo grupės pateiktus pasiūlymus, buvo patvirtinta Nuteistųjų laisvės atėmimo bausme resocializacijos reformos Lietuvos koncepcija (Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2021b). Teigiama, kad reformos esmė – sukurti pagrindus įkalinimo sistemos pertvarkai, kurią įgyvendinus resocializacija taptų pagrindiniu laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslu, kurio siekia visa kalinimo sistema. Nuteistųjų laisvės atėmimo bausme resocializacijos reformos koncepcijoje resocializacija yra suprantama kaip „kompleksiškas socialinio mokymosi procesas, kurio metu taikant įvairias individualizuotas ir grupines socialinio darbo, psichologinio kon-

sultavimo, užimtumo, gydymosi ir kitas pozityvų elgesį ugdančias priemonės siekiama motyvuoti ir skatinti nuteistąjį savo gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis“. Pabrėžiama, kad organizuojant nuteistųjų laisvės atėmimo bausme resocializaciją vadovaujamosi „gyvenimo kalinimo įstaigose normalizavimo ir žalingo kalinimo poveikio mažinimo principais“ bei išryškinama nuteistųjų motyvacijos svarba. Kaip ilgalaikis resocializacijos įgyvendinimo tikslas pabrėžiamas visuomenės saugumo užtikrinimas. Resocializacijos reformos koncepcijos skyriai leidžia pamatyti sumanytas resocializacijos reformos veiklų kryptis ir turinį, kurį sudaro: darbuotojų mokymas ir kvalifikacijos kėlimas; darbuotojų struktūra, pareigybės, darbo užmokestis, kvalifikaciniai reikalavimai; nuteistųjų laisvės atėmimo bausme atskyrimas ir diferencijavimas; darbo su nuteistais planavimas ir individualizavimas; nuteistųjų laisvės atėmimo bausme užimtumas; priklausomybių gydymas; trumpalaikių išvykų vaidmuo; nuteistųjų skatinimas ir drausminimas; resocializacijos proceso valdymas ir bendradarbiavimas; darbo refleksija ir supervizijos; socialinių partnerių, nevyriausybinų organizacijų ir savanorių vaidmuo; statinė infrastruktūra, finansavimas ir pavadinimai; nuteistųjų paleidimo į laisvę proceso nuoseklumas ir vadyba; resocializacijos veiksmingumo kriminologiniai tyrimai.

Po koncepcijos patvirtinimo parengtame priemonių plane pažymima resocializacijos situacijos analizės svarba, pasiūlymų parengimas, įgyvendinimo strategijų numatymas. Akcentuojami individualūs nuteistųjų poreikiai ir jų atliepimas, nuteistųjų kriminalinio elgesio rizikos mažinimas ateityje bei integracija į gyvenimą laisvėje (Kalėjimų departamentas prie LR teisingumo ministerijos 2021c).

Aptartuose dokumentuose atsiskleidžia šios laisvės atėmimo problemų aiškinimo ir sprendimo kryptys:

- *infrastruktūros gerinimas*: sudaryti tinkamas, aukščiausius žmogaus teisių apsaugos standartus atitinkančias kalinimo sąlygas; modernizuoti bausmių vykdymo sistemos infrastruktūrą;
- *poveikis asmeniui*: paveikti nuteistuosius laisvės atėmimo bausme, kad atlikę bausmę gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis; užtikrinti veiksmingą ir rezultatyvų resocializacijos procesą, taikyti pažangias resocializacijos priemones, optimizuoti resocializacijos ir pagalbos nuteistiesiems sistemą; mažinti žalingą kalinimo poveikį;

- *personalo užtikrinimas*: sudaryti patrauklias ir saugias darbo sąlygas kalinimo sistemos personalui, kelti jo kvalifikaciją, optimizuoti personalo skaičių.

Kaip jau buvo minėta straipsnio įvade, 2021 m. pradžioje Teisingumo ministerija pranešė apie planuojamą bausmių vykdymo reformą ir jos kryptis. Lapkričio 26 d. Teisingumo ministerijos pranešime skelbiama, kad vykdant bausmių vykdymo sistemos reformą būtina efektyvinti veiklą, planuojama reorganizuoti Kalėjimų departamentą ir jam pavaldžias įstaigas įsteigiant vieną juridinį asmenį – Lietuvos kalėjimų tarnybą. Numatomas tarnybos tikslas – užtikrinti „efektyvesnę ir dinamiškesnę administravimą, saugumą, pakartotinio nusikalstamumo prevenciją ir vienodos praktikos taikymą, eliminuojant korupcijos pasireiškimo rizikas“, ir tapti lyderiaujančia institucija (LR teisingumo ministerija 2021c). Reformos etapai yra nukreipti į struktūrinius pokyčius: Probacijos tarnybos atskyrimas ir stiprinimas pirmame etape, Kalėjimų tarnybos sukūrimas antrame etape ir struktūrinių pokyčių įgyvendinimas trečiame etape. Deklaruojami šie rezultatai – sumažintas vadovaujančių ir administruojančių darbuotojų skaičius; padidintas tiesiogiai su nuteistaisiais ir suimtaisiais dirbančių darbuotojų skaičius; suvienodinta praktika visoje bausmių vykdymo sistemoje; subalansuoti bausmių vykdymo sistemos darbuotojų darbo krūviai; sustiprintos ir standartizuotos saugumo procedūros; sumažintos registruotos nusikalstamos veikos laisvės atėmimo įstaigose; panaikintos tą patį darbą dirbančių darbuotojų darbo užmokesčio disproporcijos; skaitmenizuotas suėmimo ir bausmių vykdymo procesas; efektyviau naudojami bausmių vykdymo sistemai skiriami išteklių ir valdomas turtas; sumažėjęs pakartotinai grįžtančių į įkalinimo įstaigas asmenų skaičius – atskleidžia Lietuvos įkalinimo sistemos pertvarkos kryptis ir perspektyvas:

- bendrą veiklos efektyvinimą ir vienodos bausmių sistemos praktikos užtikrinimą;
- darbuotojų kompetencijų tobulinimą, mokymosi sąlygų gerinimą ir darbo užmokesčio didinimą;
- įkalinimo sąlygų atnaujinimą ir gerinimą;
- nuteistųjų resocializacijos stiprinimą;
- visuomenės pasitikėjimo bausmių vykdymo sistema didinimą.

Pažymimas svarbus partnerių vaidmuo „imantis įkalinimo įstaigų pertvarkos, partnerystė su Norvegija yra itin reikšminga“ (LR teisingumo ministerija 2021d). Kalėjimų departamentas 2014–2021 m. įgyvendina Norvegijos Karalystės fondų finansuojamą projektą „Lietuvos bausmių vykdymo sistemos kokybės gerinimas“. Projekto tikslas – užtikrinti efektyvius ir sėkmingus nuteistųjų resocializacijos procesus, sukuriant Lietuvos bausmių vykdymo sistemos personalo profesinio rengimo, mokymo ir kompetencijų ugdymo sistemą, bei sudaryti optimalias kalinimo, nuteistųjų resocializacijos, darbo ir profesinio rengimo sąlygas². Dokumentuose perteikiama žinia, kad kitų šalių (ypač Skandinavijos) „geroji praktika“ – būtent korekcinis bausmės tikslas – yra (pa)siektinas dalykas ir Lietuvos sistemoje.

Atlikta dokumentų analizė atskleidė deklaruojamas laisvės atėmimo bausmės vykdymo tobulinimo kryptis, principus ir pagrindinius veikėjus. Apibendrinant Lietuvos strateginiuose dokumentuose deklaruojamus *įkalinimo tikslus*, pažymėtina, kad vyrauja dokumentų gausa ir deklaruojamų įkalinimo tiesioginių bei netiesioginių tikslų mozaika, pasižyminti orientacija į visuomenės apsaugą, asmens pažangą (elgesio pasikeitimą po įkalinimo), tiek bendros veiklos bausmių vykdymo sistemoje, tiek pataisos namų veiklos efektyvumo didinimą ir kryptingą infrastruktūros gerinimo akcentavimą.

Pažymėtina, kad bausmių vykdymo pertvarka atliekama administraciniame paradigmoje, siekiant efektyvinti ir pateisinti numatytas priemones bei lėšas. Didžiausias dėmesys skiriamas nuteistųjų resocializacijos procesui, kurio apibrėžtis nurodo gerokai platesnius veiksmus, nei numatyti rodikliuose ir, autorių nuomone, apskritai sunkiai įmanomi arba neįmanomi šiandieninėse įkalinimo įstaigose.

Įkalinimo tikslus ir problematiką išryškinančiuose dokumentuose atsispindi įsipareigojimai tarptautinėms organizacijoms ir projektams, akivaizdus yra valdžios vaidmuo. Reikšmingas dalyvis, kuris deklaruoja siekius ir pagal funkcijas yra įpareigotas tvarkytis su dešimtmečiais „išlusiomis“

² Projektas finansuojamas 2014–2021 m. Norvegijos finansinio mechanizmo programos lėšomis. Projektui įgyvendinti skiriama iki 19 020 728,00 eurų, iš jų apie 70 proc. lėšų skiriama statyboms, rekonstravimui, remontui bei ilgalaikiam ir trumpalaikiam turtui įsigyti.

problemomis, įkalinimo įstaigose yra Kalėjimų departamentas. Vis dėlto stokojama platesnio kitų svarbių valstybės institucijų bei organizacijų įsitraukimo, nors kuriamo žinojimo apie įkalinimo problemas turinys, gana plačiai aprėpiantis nuteistųjų resocializaciją ir socialinę pagalbą, nurodo ne tik baudžiamąją, bet ir socialinę įkalinimo problematiką. Pažymėtina, kad pasigendama debatų tarp skirtingų interesų grupių ir dalyvių apie kalėjimų tikslus platesniuose socialiniame-ekonominiame bei kultūriniame kontekstuose, taip pat susitarimų dėl įkalinimo kaip bausmės ar reiškinio pamatinių principų ir tikslų Lietuvos visuomenėje.

Išvados

Iš socialinio konstrukcionizmo ir kritinės kriminologijos perspektyvų nagrinėjami laisvės atėmimo bausmės tikslai praplečia nuteistųjų įkalinimo problemų nagrinėjimo ir aiškinimo galimybes bei pasiūlo platesnį socialinių problemų aiškinimo įrankį, akcentuojantį reikšmingą galią turinčių veikėjų vaidmenį iškeliant ir sprendžiant įkalinimo problemas. Atlikta dokumentų analizė parodė, kad įkalinimo problemų iškėlimas ir įvardijimas yra nulemtas išpareigojimų tarptautinėms organizacijoms, tarptautiniams projektams bei jų skirtų lėšų, Lietuvos politinės darbotvarkės tikslų kaskadavimo. Žvelgiant į įkalinimo problemų iškėlimo arba eksternalizacijos stadiją, pažymėtina, kad nėra sutarta dėl įkalinimo sistemos reformos turinio sąvokų bei reikšmių, leidžiančių suprasti filosofines idėjas, kuriomis grindžiami pamatiniai laisvės atėmimo bausmės principai, nustatantys įkalinimo tikslo įgyvendinimo ir atsakomybių ribas, rodiklius ir patikimus matavimo instrumentus. Šiuo metu matomas tiek šios problematikos objektyvacijos instrumentų (įrodymų) stygius, kuris atsiliepia ir problematikos eksternalizacijai, t. y. kriminologinių ar kitų mokslinių tyrimų rezultatų menkam panaudojimui identifikuojant įkalinimo problemas, tiek internalizacijai – sprendimų ir priemonių įgyvendinimui bei praktikai.

Lietuvos strateginių dokumentų apžvalga parodė, kad laisvės atėmimo tikslai nėra aiškiai apibrėžti, išlieka gana bendri ir instrumentiški, siekiantys pateisinti esamas arba numatytas priemones. Iš įkalinimo (pataisos įstaigų veiklos) reikalaujama ilgalaikio teigiamo poveikio asmeniui bei kiekybinių rodiklių įgyvendinimo. Stinga atsakymų į klausimus: kam yra

reikalingos įkalinimo įstaigos, t. y. kokia jų prigimtis bei kokia yra Lietuvos penitencinės sistemos vystymo kryptis, kaip ji atsispindi ne tik baudžiamojoje, bet ir Lietuvos socialinėje politikoje. Apie tai kol kas nėra užuominų ir kuriamuose Lietuvos ateities scenarijų projektuose „Lietuva 2050“ (LR Vyriausybė 2022). Nuteistųjų įkalinimas Lietuvoje yra nekvestionuojamas, o efektyvinamas dėl siekiamo žmogaus elgesio pokyčio (pataisymo) tikslo. Dėl to, straipsnio autorių nuomone, resocializacijos ir socialinės integracijos idėjos, kaip pagrindinis deklaruojamas laisvės atėmimo bausmės tikslas, kol kas yra „įkalintos“ politiniame diskurse, stokojančiame kritinės analizės bei nesuteikiančiame daug šansų sėkmei.

Literatūra

Mokslinės publikacijos

- Berger P. L., Luckmann T. 1999, *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
- Bosworth M. 2004, „Theorizing Race and Imprisonment: Towards a New Penalty“, *Critical Criminology*, 12, p. 221–242.
- Carrabine E. 2000, „Discourse, governmentality and translation: Towards a social theory of imprisonment“, *Theoretical Criminology*, 4 (3), p. 309–331.
- Charlesworth S. J. 2000, *A phenomenology of working-class experience*. Cambridge University Press.
- Christie N. 1999, *Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė*. Vilnius: Eugrimas.
- DeKeseredy W. S. 2021, *Contemporary critical criminology*. Routledge.
- DeKeseredy W. S., Dragiewicz M. 2018, „Introduction Critical criminology: Past, present, and future“, in W. S. DeKeseredy, M. Dragiewicz (eds.). *Routledge handbook of critical criminology*. Routledge, p. 1–12.
- Hulsman L. 1997, *Themes and concepts in an abolitionist approach to criminal justice*. Prieiga per internetą: <<https://hulsmanfoundation.org/wp-content/uploads/2014/07/abolitionistapproach.pdf>>.
- Ilan J. 2019, „Cultural criminology: The time is now“, *Critical Criminology*, 27 (1), p. 5–20.
- Young J. 2003, „Merton with energy, Katz with structure“, *Theoretical Criminology*, 7 (3), p. 389–414.
- Lilly R. J., Cullen F. T., Ball R. A. 1995, *Criminological Theory. Context and Consequences* (Second edition). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Lindgren S. 2005, „Social Constructionism and Criminology: Traditions, Problems and Possibilities“, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 6 (1), p. 4–22.
- Mathiesen T. 2006, *Prison on trial*. Waterside Press.

- Mason P. 2007, „Misinformation, Myth and Distortion: How the press construct imprisonment in Britain“, *Journalism Studies*, 8 (3), p. 481–496.
- Nikartas S., Čepas A. 2014, „Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Lietuvoje (I): refleksija žmogaus teisių standartų kontekste“, *Teisės problemos. Mokslo darbai*, 84 (2), p. 5–25.
- Nikartas S., Sakalauskas G., Mališauskaitė-Simanaitienė S. 2008, „Įkalinimo įstaigų privatizavimas: užsienio šalių patirtis ir perspektyvos Lietuvoje“, *Teisės problemos*, 3 (61), p. 51–82.
- O'Brien M., Yar M. 2008, *Criminology: The key concepts*. Routledge.
- O'Donnell I. 2016, „The aims of imprisonment“, in Y. Jewkes, B. Crewe, J. Bennet (eds.). *Handbook on Prisons*. Routledge, p. 39–54.
- Quinney R. 2004, *The Social Reality of Crime* (Second edition). New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.): Transaction Publishers.
- Sakalauskas G. 2007, „Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2, p. 122–134.
- Sakalauskas G. 2010, „Įkalinimo tikslų labirintuose“, in *Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Vaibra.
- Sakalauskas G. 2015, „Kalinimo sąlygos ir kalinių resocializacijos prielaidos“, *Teisės problemos*, 88 (2), p. 5–53.
- Sakalauskas G., Jarutienė L., Kalpokas V., Vaičiūnienė R. 2020, *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Vilnius: Žara.
- Sakalauskas G., Čepas A. 2009, *Crime Repression Costs in Context: Lithuania*. Vilnius: Teisės institutas.
- Schneider A. L. 2006, „Patterns of Change in the Use of Imprisonment in the American States: An Integration of Path Dependence, Punctuated Equilibrium and Policy Design Approaches“, *Political Research Quarterly*, 59 (3), p. 457–470.
- Sykes G. 1958, *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton University.
- Švedas G. 2003a, *Bausmių vykdymo teisė*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras.
- Švedas G. 2003b, *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras.
- Švedas G. 2006, *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras.
- Vaičiūnienė R. 2017, „Įkaltintų asmenų resocializacijos galimybės kolektyvinio kalinimo ir kalėjimo subkultūros sąlygomis“, in G. Sakalauskas (moksl. red.). *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Žara.
- Vaičiūnienė R., Viršilas V. 2017, *Laisvės atėmimo vietose taikomų socialinės reabilitacijos priemonių sistemos analizė, probleminiai taikymo aspektai*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.

World Prison Brief. 2021, International Centre for Prison Studies. Prieiga per internetą: <<http://www.prisonstudies.org/>>.

Kiti šaltiniai

BNS spaudos centras. 2021 m. spalio 21 d., E. Dobrovolska: *Plėtos programa – tai teisingumo sistemos efektyvinimo vizija artimiausiam dešimtmečiui* [spaudos pranešimas]. Prieiga per internetą: <<https://sc.bns.lt/view/item/401211>>.

Council of Europe Annual Penal Statistics. 2021, *Recidivism studies – Council of Europe Annual Penal Statistics*. Prieiga per internetą: <<https://wp.unil.ch/space/publications/recidivism-studies/>>.

Europos Tarybos Ministrų Komitetas. 2006, *Dėl Europos kalėjimų taisyklių*. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/16804d22f9>>.

Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos. 2020, *Strateginio veiklos plano 2020 metų programos vykdymo ataskaita*. Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos. 2021a, *Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos 2021 m. veiklos planas*. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/planavimo-dokumentai.html>.

Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos. 2021b, *Nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės resocializacijos reformos Lietuvoje koncepcija*. Prieiga per internetą: <<http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/probacija-ir-reintegracija-d1f8.html>>.

Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos. 2021c, *Nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės resocializacijos reformos Lietuvoje koncepcijos įgyvendinimo priemonių planas*. Prieiga per internetą: <<http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/teisine-informacija/teises-aktai/kiti-teises-aktai.html>>.

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000, 2000-09-26, Valstybės žinios, 2000-10-25, Nr. 89-2741.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. 2002, 2002-06-27, Valstybės žinios, Nr. 73-3084.

Lietuvos teisingumo ministras. 2012, 2012-02-28, Valstybės žinios, 27-1246.

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. 2021a, *Lietuvos Respublikos teisingumo ministro valdymo sričių 2021–2023 metų strateginis veiklos planas*. Prieiga per internetą: <<https://tm.lrv.lt/lt/administracine-informacija/planavimo-dokumentai/strateginiai-veiklos-planai>>.

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. 2021b, *Teisingumo ministerija pradeda bausmių vykdymo sistemos pertvarką*. Prieiga per internetą: <<https://tm.lrv.lt/lt/naujienos/teisingumo-ministerija-pradeda-bausmiu-vykdyimo-sistemos-pertvarka>>.

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. 2021c, E. Dobrovolska: *bausmių vykdymo sistemos pertvarka būtina – laukiame ir profesinių sąjungų pasiūlymų*. Prieiga per

- internetą: <<https://tm.lrv.lt/lt/naujienos/e-dobrovolska-bausmiu-vykdyimo-sistemas-pertvarka-butina-laukiame-ir-profesiniu-sajungu-pasiulymu>>.
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. 2021d, *Evelina Dobrovolska: imantis įkalinimo įstaigų pertvarkos, partnerystę su Norvegija yra itin reikšminga*. Prieiga per internetą: <<https://tm.lrv.lt/lt/naujienos/evelina-dobrovolska-imantis-ikalinimo-i-staigu-pertvarkos-partneryste-su-norvegija-yra-itin-reiksminga>>.
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. 2022, *Lietuvos Respublikos teisingumo ministro valdymo sričių 2022–2024 metų strateginis veiklos planas*. Prieiga per internetą: <<https://tm.lrv.lt/lt/administracine-informacija/planavimo-dokumentai/strateginiai-veiklos-planai>>.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2020, *2021–2030 m. nacionalinis pažangos planas*. Prieiga per internetą: <<https://lrvt.lt/lt/strateginis-valdymas-1/strateginis-valdymas/aktualiui-planavimo-dokumentu-sarasas>>.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2021a, *2021–2030 plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programa*. Prieiga per internetą: <<https://tm.lrv.lt/lt/struktura-ir-kontaktai/administracine-informacija/planavimo-dokumentai/pletros-programu-rengimas/teisingumo-sistemas-pletros-programa>>.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2021b, *2021–2030 plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programos pagrindimas*. Prieiga per internetą: <<https://tm.lrv.lt/lt/struktura-ir-kontaktai/administracine-informacija/planavimo-dokumentai/pletros-programu-rengimas/teisingumo-sistemas-pletros-programa>>.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2022, „Lietuva 2050“ scenarijų projektas. Prieiga per internetą: <<https://lrvt.lt/lt/lietuva-2050/metodologija-tyrimai-apzvalgos>>.
- Nutarimas dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos. 2020, 2020-12-11, Teisės aktų registras, Nr. 27121. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/973c87403bc311eb8c97e01ffe050e1c>>.
- Statista. 2020, *Incarceration rate in European Countries in 2020*. Prieiga per internetą: <<https://bit.ly/2Wv1HJB>>.
- UNODC. 2015, *The united nations standard minimum rules for the treatment of prisoners (the Nelson Mandela rules)*. Prieiga per internetą: <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf>.